

НОМІНАТИВНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЇ ПЕЧАЛІ (на матеріалі повісті Ольги Кобилянської „Царівна”)

У статті розглядаються номінативні засоби вербалізації емоції печалі в творах Ольги Кобилянської. Схарактеризовано концепти емоції, що дозволяють виявити особливості поетики та світогляду О. Кобилянської.

Ключові слова: концепт „печаль”, емотиологія, концептосфера, емотивні засоби концепту „печаль”.

Ірина Кость

Номинативные средства вербализации эмоции печали (на материале повести Ольги Кобылянской „Царевна”)

В статье рассматриваются номинативные средства вербализации эмоции печали в произведениях О. Кобылянской. Проанализированы концепты эмоции, которые позволяют выявить особенности поэтики и мировосприятия О. Кобылянской.

Ключевые слова: концепт „печаль”, емотиология, концептосфера, емотивные средства концепта „печаль”.

Iryna Kost

Nominative means of verbalization of emotion sorrow (on source of the story of Olga Kobylanska „Csarivna”)

The article is devoted to consideration of nominate means of linguistic expression of emotional concept „sorrow”. The analysis of these means allows to find out the features of creative manner of O. Kobylanska’s writing and world view of author.

Key word: concept is „sorrow”, emotiologiya, conceptsphere, emotions facilities of concepts „sorrow”.

Вектор сучасних мовознавчих досліджень спрямований на людину і її стосунки з навколишнім світом. Інтерес учених до мовлення, на відміну від вивчення самої мови як системи, проявив низку мовознавчих проблем, однією з яких є проблема виявлення характеристики і класифікації лексики, безпосередньо пов’язаної з проявом людських почуттів і емоцій. У результаті такого антропоцентричного підходу утворена емотиологія, яка займається дослідженням мовних засобів, що з їх допомогою мовець виражає свої емоції, емоційні стани, емоційне ставлення до навколишньої дійсності тощо. Одним із аспектів таких студій є вивчення лінгвоемоційної картини світу і способів її мовної концептуалізації. Теоретичною основою досліджень змісту й структури концептів і концептосфери емоцій становлять праці С.Г. Воркачова, Ю.С. Степанова, З.Д. Попової, І.А. Стерніна, В.І. Шаховського, у яких концепт розглядається як структурний елемент складнішої системи – концептосфери. Комплексний характер цих та інших студій, виявлення семантичних домінант при визначенні емотивного значення слів, вивчення способів відтворення психічного стану людини в сукупності сформували термінологічно-методичну сітку дослідження емоційних концептів.

Засадничі ідеї основоположників емотиології потребують детальної реалізації, підтвердження, а можливо, і корекції у роботах, присвячених всебічному студіюванню емоційних концептів з урахуванням не тільки когнітивних, а й лінгвокультурологічних аспектів аналізованого явища. У сучасному мовознавстві уже наявні роботи про концепти „радість” (Ю.Ю. Шамаєва), „гнів” (М.О. Красавський, І.Ю. Нікішкіна), „страх” (О.О. Борисов, О.Ю. Бутенко), „здивування” (Н.В. Дорофєва), „щастя” (С.Г. Воркачов) тощо.

Метою нашої статті визначаємо опис номінативних засобів вербалізації концепту „печаль”. Матеріал дослідження вибрано з повісті Ольги Кобилянської „Царівна”.

Теоретичною домінантою нашої роботи є розуміння емоційного концепту як ментальної одиниці високого ступеня абстракції, що виконує функцію метапсихічної регуляції і відображає в мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді загальноуніверсальних і культурноспецифічних уявлень про емоційні переживання [4, с. 7]. Концепти емоцій мають різний характер вербалізації і включають: 1) слова, що номінують емоції і почуття; 2) слова, що описують емоції і почуття; 3) емотивні засоби [3, с. 13].

Емоційний концепт „печаль” набуває мовної репрезентації за допомогою низки синонімічних засобів: *туга* – *сум* – *жаль*. Роль домінанти синонімічного ряду, а відтак ядра аналізованого концепту виконує лексема *туга*, що, на наш погляд, позначає одну з ключових емоцій внут-

рішнього життя головної героїні Наталки Веркович і формує емоційну тональність всієї повісті. Тлумачний словник української мови трактує її як „почуття глибокого жалю; гнітючий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею і т. ін.; журба, сум” [1, с. 1274].

У творі зафіксовано 38 випадків використання слів з коренем *туг-*. Письменниця послуговується в основному іменником *туга* (21 слововживання), а також дієсловом *тужити* (15) і дієприкметником *тужливий* (2). Лексема *туга* використовується в якості основи семантичного формування концепту. Сполучуваність вищезазначених слів дозволяє простежити певні психологічні особливості переживання.

Дієслова, що поєднуються з іменником *туга*, вказують на те, що гнітючий настрій має здатність повністю опанувати людину, відокремлювати, відмежовувати її свідомість від інших почуттів – *туга володіє мною, туга обгорнула її, туга обняла мене*, наприклад: Понура, ненаситна *туга володіє мною...* [4, с. 94]; Мене *обняла* нетерпеливість, *туга*: я сміюся сльозами, а плачу радістю...перенятим плачем! [4, с. 116]. Саме значення дієслів формує, на нашу думку, ті тонкі, важковловимі асоціативні зв'язки, які, врешті-решт, створюють образ туги як нечіткої матеріальної субстанції, здатної обмежити рухливість, діяльність особи як субстанції, що руйнує людину.

Сприйняття письменницею аналізованого переживання як всеохопного, закоріненого в хижацькій природі відображається у словосполученні *туга пожирала*, що посилюється використанням прикметника *погана*, наприклад: Правда, зимові дні тягнулися безконечно довго і були переповнені однастайністю і скорботою, вичерпували часто всі її сили, всю її тривкість, а *погана* якась *туга* так і *пожирала* її [4, с. 336].

Дещо інша картина вимальовується у тому випадку, коли *туга* набирає здатності локалізуватися у якомусь органі людини, а саме в серці. Вислови *туга заворушилася в серці, туга загіздила в серці* акцентують на негативному, важкому чиннику, що починає діяти в життєво найважливішому для людини органі і таким чином загрожує її існуванню, наприклад: *В її серці заворушилася туга* за життям любові [4, с. 363]; *Якась томляча туга загіздила мені в серці* [4, с. 117]. Фраза *туга розриває серце* дозволяє максимально виразити силу та глибину переживання, наприклад: *Дика, невгамовна туга розриває моє серце* [4, с. 144].

Туга, окрім властивості перебувати в людині, огортати її, здатна завдавати страждання. Таке уявлення вербалізоване у поєднанні іменника *туга* з асоціативним предикатом *мучити*, наприклад: Чи її *мучила туга* за польотом в зористу холодну ніч, і вона товклася, шукала даремно виходу? [4, с. 166].

Для підкреслення сили вияву почуття туги письменниця послуговується цілою низкою красномовних прикметників, як-от: *дивна, понура, погана, ненаситна, якась томляча, дика, невгамовна, глибока, пригнітаюча, невимовна, майже нетерпелива*. У цьому чисельному ряді контекстуальних синонімів тільки один епітет – *дивна* – можна вважати нейтральним, наприклад: Надворі прегарно, ясна, зориста ніч, що своїм чарівним спокоєм викликає *дивну тугу* з усіх закутків серця... [4, с. 116]. Усі інші компоненти названої низки увиразнюють значення безвиході, неможливості справитися з цим переживанням, наприклад: В серці загіздила *глибока, пригнітаюча, немов безконечна туга*, котру викоринити старалася я всіма силами [4, с. 269]. Винятком є вербалізація сприйняття туги як чогось тендітного, невинного. Для вираження такого відчуття письменниця послуговується прикметниками *ніжна, непорочна* і порівнянням з безхмарним небом, наприклад: В ній заворушилася *туга*, така *ніжна і непорочна, мов те безхмарне склепіння, синіюче у воді глибоко-глибоко* [4, с. 331-332].

Як зазначає Л. Чернейко, почуття породжуються або відчуттями, що мають усвідомлену зовнішню каузачію..., або ж відчуттями, що ідуть зсередини [5, с. 111]. Вербалізуючи переживання, О. Кобилянська рідко вказує на причину взагалі. Всеохопність туги, її узагальнювальний характер підкреслюється тим, що лексема *туга* вживається в контексті здебільшого без конкретного каузатора. Якщо ж причина названа, емоційне тло дещо послаблюється, притуплюється, наприклад: Воздух весняний провіває, а мене обгортає *туга за людьми, за життям!* [4, с. 107]; Оця музика пригадує мені завсіди мою дорогу бабуню, а коли нагадує її, обгортає мене глибока *туга за спокоєм* [4, с. 308]; Її обгорнула майже нетерпелива *туга за ним* [Орядином] [4, с. 341].

На асоціацію туги з хворобою вказують словосполучення *нездужати на тугу*, наприклад: У тієї сонати цілком така сама пристрасна краса, вона так само *нездужає на тугу*, як і місячна ніч перенята чимсь демонічним, от як хоч би й моя душа тепер! [4, с. 158]; „Ти, моя любко, *нездужаєш на тугу*, – подумала я. – А ти щаслива”, – приповіла понсовій... [4, с. 208].

Дієслівна репрезентація почуття туги здійснена формами теперішнього та минулого часів лексеми *тужити*. У більшості випадків (12 із 15) дієслово вживається у конструкції „тужити за кимось/чимось”, що вербалізує конкретизацію причини появи емоції, наприклад: – Я *тужу за барвами, за світлом, за гармонію* [4, с. 212]; – Ви *тужите за красою і досконалістю!* – докінчив він поважно. – Але який кінець того всього? [4, с. 212]; Коли б я не знала обставин, серед яких живете, то подумала би, що *тужите за кимсь* [4, с. 111]. Відсутність вказівки на об'єкт, що спричиняє переживання, підкреслює всепоглинаючу здатність почуття, яка не дозволяє навіть виявити причину його зародження, наприклад: – Я не знаю... я *тужу*... але ви знов будете сміятися, Орядин, коли я те скажу [4, с. 212].

На те, що туга є домінуючим переживанням героїні, вказує не лише кількісне використання лексем, що позначають її, а й вживання прислівників *забагато*, тобто більше, ніж потрібно, і *стільки* у значенні так багато, наприклад: Я *тужу забагато* [4, с. 286]; Або то, що вона *стільки тужила*, або стільки передумала! [4, с. 340].

Почуття туги вербалізується також за допомогою дієприкметника *тужливий*, який у поєднанні з іменником *серце* знову ж вказує на всепоглинаючу дію емоції, адже серце є центральним органом емоційного життя людини, наприклад: Так стояла вона вже раз з *тужливим серцем* і гляділа кудись в далечину [4, с. 363]. Про поширення емоцій на когнітивну сферу і підпорядкування її гнітючому настрою свідчить словосполучення *тужливі думки*, наприклад: Це заняття, писав, дуже йому пожадане, бо на його налягає від часу до часу якась пригноблююча „туга за домом” і туга за тихими, чистотою і любов'ю озареними вечорами на батьківщині, а праця розвіває сумні, *тужливі думки* і не допускає його тонути в жалю [4, с. 268].

Поглиблення емоційної настроєвості мовної канви твору досягається контактним поєднанням лексеми зі значенням туги зі словами на позначення смутку, жалю, наприклад: Оця ніжна безпретензійна музика [...] наповнила серця якимсь *тужливим сумом*... [4, с. 307]; Я була огірчена, пририта якоюсь *тугою-жалем* і чулася обидженою [4, с. 264].

Схожим за змістовим наповненням до туги є відчуття смутку – „невеселого, тяжкого настрою, викликаного горем, невдачею і т. ін.; сум, журба” [1, с. 1155]. Для вербалізації цієї емоції автор послуговується лексемами з коренем *сум* (зафіксовано 11 випадків).

Як і в попередньому випадку, для називання емоції суму О. Кобилянська використовує іменник *сум*, словосполучення *сумне чуття*, прислівник *сумно*, наприклад: Наталка дивилася на товаришку якусь хвилину допитливим поглядом, і її обгорнули невимовно *сумні чуття*; однак лиш на хвилю; трохи згодом успокоїлася цілком і читала далі [4, с. 329]; Мені так тісно, так *сумно* і ні в чім не можу найти опори [4, с. 189].

Емоції є настільки важливими для особистості, що сприймаються як активні діячі, здатні впливати на неї ззовні. Їхній статус прирівнюється до фізичного явища (вітру, хвилі), яке „обгортає” особу, створюючи певний бар'єр між нею і зовнішнім світом, або до предмета, що „налягає” на людину, сковає її в руках, тощо, наприклад: Коли на неї *налягав сум* або різні нестачі... пригадувала собі відіслану працю... [4, с. 329].

Дієвим для вираження настрою особи виявився образ серця, наповненого смутком, наприклад: Моє *серце, наповнене смутком*, перейнялося його жалем і прийняло його в себе [4, с. 264].

Почуття жалю – „важкого настрою, що викликається якоюсь невдачею, горем і т. ін.; сум, печаль, скорбота” [1, с. 272] – у творі висловлене іменником *жаль*, який у сполученні з прикметниками *сильний, наглий, глухий, глибокий, невимовний, шалений, неказаний* підкреслюють різну міру вияву переживання, наприклад: *Невимовний жаль* обгорнув мою душу, і щоб не виявити його перед ним, я спустила погляд вниз і подала з холодним поклоном руку [4, с. 267]; – Видиш, бабуню, видиш? – прошептала, і її серце заболіло від *несказанного жалю* [4, с. 359].

Предикати, що поєднуються з іменником *жаль* (9 випадків), вказують на динаміку опанування людини переживанням – *жаль обгорнув душу, мучить глухий жаль, жаль стиснув серце*, наприклад: Мене *обгорнули* розпука і *жаль* [4, с. 215]; Мене мучив *глухий жаль* за ним, а його бліде, від болю змінене лице стояло неустанно переді мною [4, с. 267]; „Що я люблю, люблю вже навіки”, прокинулось у мені нараз живо, і глибокий *жаль стиснув* моє *серце*, як перше [4, с. 264]. Трапляється також вживання лексеми *жаль* у значенні співчутливого ставлення до когось, наприклад: У його блиснули в очах сльози, і мені стало його *жаль* [4, с. 223].

Отже, арсенал лінгвальних засобів, яким послуговується автор для висловлення концепту „печаль”, є надзвичайно багатим. Вербалізація внутрішнього психічного стану людини здійсню-

ється, передусім, одиницями лексичного рівня. Для позначення внутрішніх переживань О. Кобилянська використовує лексеми, що безпосередньо номінують емоцію, та словосполучення, які і називають, і конкретизують силу та міру вияву, тривалість переживання.

Дослідження дескрипцій та емотивних засобів вербалізації концепту „печаль” у повісті „Царівна” та аналіз концептуалізації внутрішнього психічного стану персонажів інших творів письменниці залишається актуальним і надалі, оскільки такі розвідки дають змогу, по-перше, поглибити вивчення особливості поетики та світогляду О. Кобилянської і, по-друге, допоможуть виявити основні тенденції вербалізації українцями процесів і станів внутрішнього світу людини.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. — 1440 с.
2. Дорофеева Н. В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. Наук / Н. Дорофеева. — Волгоград, 2002. — 19 с.
3. Ежова Н. Ф. Способы языковой репрезентации эмоциональных концептов в романе Л. Н. Толстого „Анна Каренина” / Н. Ежова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. — 2003. — № 2. — С. 10—21.
4. Кобилянська О. Людина. Царівна / Ольга Кобилянська. — К. : Молодь, 1958. — 376 с.
5. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени / Л. Чернейко. — М., 1997. — 320 с.